

Kvinnan som försvann

av ING-BRITT JALLINDER-HAGLID

Tre föreläsningar på den senaste Psykoterapimässan med rubrikerna *Kvinnan som försvann*, *Kvinnan det omedvetna* och *Kvinnans tal* belyste – utifrån en feministisk, psykoanalytisk diskurs – det uteslutna i terapirummet. Kulturens patriarkala syn på människan och formuleringen av Oidipuskomplexet utesluter kvinnan som subjekt, vilket medför att hon i teorin blir ett komplementärt objekt. Den första föreläsningen presenteras här.

Utgångspunkten för denna rubrik – Kvinnan som försvann – är det feministiska intresse som med tiden väckts hos mig i mitt arbete som psykolog och psykoanalytisk psykoterapeut. Mitt feministiska engagemang började redan i slutet på 60-talet, då jag var med och startade grupp 8 i Göteborg. På 70-talet när jag började mina psykoanalytiska studier på Göteborgs Psykoterapiinstitut kom jag i kontakt med den argentinska

psykoanalytikern och feministen Maria Langer (1989) och definitionen av feminism: ”En feminist är någon som strävar efter bättre villkor för kvinnorna i världen. Varje kvinna eller man är feminist om de är medvetna om det förtryck som kvinnan/kvinnorna är objekt för”. Detta berörde mig starkt och definitionen håller idag när vi ser på förtrycket av kvinnor framförallt politiskt, litterärt och kunskapsteoretiskt.

ING-BRITT JALLINDER-HAGLID leg psykolog, leg psykoterapeut och socionom, verksam vid Göteborgs Psykoterapi Institut (GPI) som handledare, lärare, utbildningsledare och kliniker.

Sedan sekelskiftet har Freuds psykoanalytiska teorier haft konsekvenser för synen på kvinnan. Freud gav visserligen kvinnan en röst, men även en underordnad position, som återspeglade kvinnosynen i kulturen och samhället på den tiden.

Syftet med denna artikel är bland annat att diskutera varför kvinnan fick en alltmer underordnad, komplementär roll i Freuds texter. Hans kliniska arbete började med att han tog sig an och lyssnade på kvinnliga patienter i början av 1900-talet.

Jag kommer bland annat att studera fallet Dora, en av Freuds hysteriska patienter, ur ett feministiskt perspektiv och genom jämförelser av den feministiska diskussion som fördes under 80-talet och med texter från 2000-talet av Juliet Mitchell, engelsk kulturfeminist och psykoanalytiker, föra en diskussion om kulturens inflytande på den kliniska diagnosen hysteri. Tanken är vidare att studera kvinnan som ett subjekt utifrån den historiska, samhälls- och kulturella kontext hon befinner sig i, samt att framföra nya tankegångar från bland annat Jessica Benjamin, amerikansk intersubjektivistisk, feministisk psykoanalytiker. Detta kan innebära en öppning för det kvinnliga subjektet i den psykoanalytiska diskursen.

Den topiska modellen och oedipuskomplexet

Frågan är hur påverkad Freud var av sin samtida kultur när han utvecklade den andra topiska modellen – den strukturella modellen – detet, jaget och överjaget. Denna modell öppnar upp för föräldrarnas och kulturens påverkan. Han upptäckte att det inte enbart är det bortträngda som är omedvetet utan även det bortträngande. Det omedvetna ersattes med detet, medan de bortträngande föreställningarna tillskrevs överjaget. I den strukturella modellen utgick han från den tidens kultur, där mannen var normbärande, och som sådan stark och autonom, och kvinnan underordnad mannen, således svag och icke-autonom – det vill säga komplementär. Pojken gavs i teorin ett starkare och strängare överjag och flickan analogt ett svagare överjag och sämre moral. För flickan blir det annorlunda när hon upptäcker att hon saknar penis. Hon transformerar sitt begär efter att äga penis till att få

barn med fadern. Men eftersom oedipuskomplexet är en teori där kvinnan som begärande kvinnligt subjekt ej är med kan hon ej sublimeras på liknande sätt som pojken och får således i Freuds teori ett svagare överjag. Freud gav alltså kvinnan en speciel roll i beskrivningen av Oedipuskomplexet.

Denna teori återspeglade kvinnans roll och position i kulturen, samhället och i den patriarkala strukturen. Så hur kan flickan internalisera ett idealjag ur detta perspektiv? Enligt Luce Irigaray (1985), fransk filosof, radikalfeminist och psykoanalytiker, reagerar flickan på denna underordnade position med bortträngning, revolt eller med akuta smärtsamma paralyserande konflikter som tar sig uttryck i kroppen. Svårigheten för flickan att internalisera fadern och faderns förbud är dessutom att flickan har en omedveten kunskap om sina reproduktiva organ, vagina och livmoder, enligt objektrelations-teoretikern, psykoanalytikern och kanske feministen Melanie Klein. Detta innebär, enligt min uppfattning, att flickan inte upplever sig kastrerad i Freuds mening.

Det klassiska oedipuskomplexet ger alltså pojken och flickan olika roller/uppgifter och betydelser. Pojkens utveckling har ett snabbare förlopp, ty han måste tränga bort dödsönskningar mot fadern. Flickans utveckling har däremot ett mer långdraget och komplicerat förlopp, ty hon har inte liknande dödsönskningar mot modern. "Flickan dödar inte modern, men pojken dödar fadern", uttalade Juliet Mitchell på en konferens i London 1998. Varför skulle flickan vilja döda avbilden av sig själv? Pojken vill emellertid döda fadern för att ta hans plats, för att älska modern.

Luce Irigaray (1985) skriver i sin tolkning av oedipuskomplexet att om det inte finns någon moder/kvinna i den västerländska kulturen så finns det ingen för flickan att döda, om hon skulle vilja det. I den grekiska mytologin har urmodern dödat. I denna mytologi föder guden Zeus Athena ur sitt huvud, han har tidigare slukat Athenas moder. Eftersom modern/kvinnan inte finns, enligt ovanstående myt, och det inte finns någon fallossymbol för kvinnan i dag, är vi som kvinnor kanske bara projektionsdukar för mannens egen ångest? I Irigarays tolkning av Platons grotta (1985) skriver hon om

grottmännen, som endast är förmögna att se sina egna skuggor, det vill säga fångna i sin egen projektion av den mörka undanträngda sexualiteten.

Hysterins ursprung

I egyptiska skrifter från 1900-talet f Kr förknippas de hysteriska symtomen, som till exempel nervsmärtor, känsellöshet av de mest skiftande slag, förlamningar, hysteriska anfall, med att livmodern vandrade i kroppen, en föreställning som senare skulle komma att övertas av grekerna. (Hysteri kommer av *hysteria*, ett grekiskt ord, som betyder *livmoder*.) I Timaios skriver Platon: ”-I den så kallade livmodern och slidan hos kvinnorna finns ett väsen som längtar att föda barn, och när det en lång tid efter uppnådd mognad förblir ofruktbart blir det otåligt och irrar omkring i kroppen.”

Generellt kan sägas att diagnosen hysteri under 1800-talet utmärktes av föreställningar om förekomsten av funktionella förändringar i kroppen utan organisk påvisad orsak, det vill säga som en sjukdom synbarligen utan orsaker. Europas borgerlighet vid sekelskiftet var som besatt av kvinnans sexualitet. Å ena sidan sökte man helt förneka den, medan man å andra sidan framställde kvinnan som en varelse med omätliga begär, vampyren/fresterskan (Johannisson, 1998), och en fara för den civiliserade mandomen. Som den intensiva närvaron av något outhärdligt måste det kvinnliga begäret behandlas som om det inte existerade i samhället. Här börjar kvinnan kanske försvinna mer påtagligt? En så omfattande bortträngning måste rimligen tvinga fram andra uttrycksformer. Maktutövning, konstnärliga eller intellektuella strävanden var på grund av de sociala förhållandena inga framkomliga vägar för en kvinnlig sublimering. I stället kom rollen av den sjuka att bli en identitetsmöjlighet, att vara någon. Kvinnan definieras som den sjuka och läkarna gick till mötes med en ymnig flora av diagnoser ämnade att beteckna och bestämma ”det svaga könet”: hysteri, neuroasteni, neuros, kloros, anorexi...

Som vi ser har och hade det grekiska ”övertagandet” av begreppet hysteri medfört stora konsekvenser för synen på kvinnan. Ett annat så kallat ”över-

tagande” från grekernas sida är den egyptiska symbolen *Fallos*. Från att ha haft betydelsen *Fruktbarhet*, som primärt innebar kvinnans fruktbarhet och livgivande kraft, övertogs begreppet av grekerna och fick betydelse av kraft, som var jämförbar med penisen – den patriarkala signifikanten.

Fallos i betydelsen fruktbarhet kommer till uttryck i den neolitiska egyptiska kvinnliga figuren, från år 4000 f Kr. Denna figur beskriver kvinnan havande med höjda armar och knutna händer (se bild) och man kan se denna kvinnliga figur i dess helhet som en symbol för kvinnlig Fallos. I kulturen idag kommer inte kvinnans Fallos till uttryck, så som tidigare faktiskt varit fallet.

Bortträngning och den kvinnliga ”bristen”

Freud började på slutet av 1800-talet studera kvinnan, men slutade med detta allteftersom. Kanske studiet av kvinnan blev föremål för bortträngning även hos Freud? Är det detta vi kan se hos Freud och hans egna omedvetna handlingar vid analysen av Dora? Freud (1925/1998) skriver i artikeln ”- Några psykiska följder av anatomiska skillnader”, vars innehåll visade sig vara förödande för synen på det kvinnliga subjektet och psyket: bristen, avsaknaden av det synliga organet penis, innebar att kvinnan kom att uppfattas som en bristfällig varelse, en sårbar person som saknar något. Flickan nedvärderar sig själv eftersom hon i den falliska fasen upptäcker att hon är kastrerad – inte har någon penis. Penisavund uppstår som måste förnekas. Detta kastrationskomplex blir synnerligen betydelsefullt för utvecklingen av personlighet och neuros. Kvinnan får därför en viss psykisk struktur där förnekandet (som försvar) av framförallt penisavunden står i förgrunden. Följden blir nedvärdering och en bestående känsla av att vara mindre värd och kvinnan ges karaktären av att vara en ”liten man”. Kvinnan tillskrivs även en sämre rättskänsla och moral. Freud (1931/1998) erkände först i början på 30-talet att kvinnan har en egen sexualitet – en 2-fasig sådan – först via klitoris (aktiv) och sedan via vagina (passiv).

Kvinnan – en egen symbol

Den amerikanska feministen och psykoanalytikern

Nancy Chodorow (1978) skriver följande: "Penisen, eller Fallos, är en symbol för makt eller omnipotens. En flicka vill äga den för den makt den symboliserar och inte för att det är nedärvt och bättre att vara maskulin. Egentligen är penisavund det symboliska uttrycket av ett annat begär. Kvinnor vill inte vara män, utan vill avskilja sig från modern, frigöra sig och bli autonoma." Kvinnan önskar, begär, en egen kvinnlig identitet, men uttrycker samtidigt enligt Chodorow en så kallad genusfallosavund, en avund på den manliga fallosen, som representerar makt. Även om mäns avund finns teorier, såsom livmoderavunden enligt psykoanalytikern Karen Horney (1926/1968).

Men vill kvinnan verkligen "äga en penis" ens som ett symboliskt uttryck? Vill inte kvinnan vara en möjlig Fallossymbol i kraft av sitt eget kön och sig själv som subjekt? Var finns symbolen för detta i den västerländska kulturen? Hos egyptierna var den självklar, men kvinnans symbol för kraft och fruktsamhet övertogs av grekerna. Benjamin (1998) skriver att i ett patriarkalt samhälle utvecklar kvinnan en speciell psykisk struktur, då feminin i Freuds termer fortfarande lever kvar. Kvinnan i vårt samhälle får fortfarande kämpa för att få en annan position, då ordet feminin fortfarande definieras omedvetet eller medvetet som mindervärdig, mindre vetande och känslig. Ett likhetstecken sätts mellan nedvärdering (debasement) och slaveri/träldom (bondage) och feminin.

Freuds Dorafall

Den norska professorn och feministen Toril Moi (1985) utvecklar tankegångarna utifrån Freuds Dorafall (Freud, 1905/2000). Freud behandlade den 18-åriga Dora och det blev en terapi som Dora själv avbröt. Freud skrev anteckningarna först efter den avbrutna terapin och endast två drömmar blev nedskrivna under terapins gång. Denna behandling har provocerat många feminister att fatta pennan i ilska och frustration. År 1899 upptäckte Doras föräldrar ett skrivet blad från Dora som handlade om suicidtankar. Fadern sände henne för behandling till Freud. Freud startade terapin 1899 och träffade henne en session varje dag i tre månader. Fadern hade vid ett tidigare tillfälle konsulterat Freud

rörande Dora. Vid det tillfället hade hon nervös hosta, astma och vaginala problem. Freud tog sig an henne, lyssnade på henne och trodde på henne när hon berättade att Herr K, en vän till familjen, hade gjort närmanden vid två tillfällen. Hon var då fjorton respektive sexton år. Vid sexton års ålder hade Dora vistats hos Herr och Fru K en sommar och Herr K hade anförtrött sig till Dora att han inte fick ut någonting av sin fru och gett henne en kyss på läpparna. Dora hade gett honom en örfil och rest därifrån. Freud tolkade detta så småningom i terapin att Doras upphetsning var ett tecken på att hon var kär i Herr K. Allt eftersom anade Freud överföringsfenomenet och 1905 när han skriver ned fallet funderar han över om hon blev förälskad i honom och att det var därför som Dora avbröt terapin. Emellertid kan var och en föreställa sig på vilket sätt Dora utsattes för ett stort tryck, som hon var tvungen att bära för att hålla Herr K nöjd, men också för att framstå som respektabel. Freud skriver själv i ett brev till Fliess, när han beskriver terapin med Dora: "Jag kanske skulle kunnat behålla flickan i terapi om jag själv hade agerat som en part i terapin och visat ett varmt intresse för hennes berättelse."

Forskningsobjekt och utväxlingsobjekt

Kanske kan man tolka det som att Freuds huvudintresse var upptäckten av en teori och ej Dora i sig. Dora blev objektet, inte subjektet. Toril Moi (1981) menar att Freud som en del av patriarkatet gör som Herr Bauer (fadern) vill, det vill säga försöka tala reson med Dora, så hon accepterar Herr K som älskare. Toril Moi menar att Freud drabbas av negativ överföring, det vi idag enligt min mening skulle kalla motöverföringsneuros. Detta innebär att hans oanalyserade del tar över och att han identifierar sig med den manliga normen via Herr K och eventuellt sin egen erotiska känsla för Dora. Den manliga normen var, och är, att kvinnan som objekt är till för mannens sexualitet och lust. Dora skulle vara tyst och anpassa sig.

Maria Ramas (1985), historiker och feminist, tolkar Freuds Dorafall på följande sätt: Dora skulle bli ett offer i den patriarkala strukturen. Bakom Doras underliggande raseri låg misstanken att

hennes far och Herr K hade formerat en outtalad överenskommelse i vilken hon hade blivit överlämnad till Herr K till priset av hans tolererande av relationen mellan hennes far och hans fru. Således skriver Ramas "att utväxling av kvinnor" förelåg.

Den dubbla hysterin och den negativa rebellen

Mitchell (2000) visar att hysteri även vid sekelskiftet kliniskt definierades med "allt", såsom nervsmärtor, känsellöshet av de mest olika slag, kontrakturer, förlamningar, hysteriska anfall, epileptiska konvulsioner, ticsartade störningar, ihållande kräkningar, näringsvägran, synstörningar och visuella hallucinationer, och att kvinnan blev objekt för detta. Under 1800-talet förnekades, "fanns ej", kvinnans sexualitet men när Freud började skriva så upptäckte han denna, men gav den karaktären av en "liten mans". Freud definierade sexuella fantasier som huvudorsaken till hysteri och att hysterikan imiterar andra personers begär. Hysterikan har misslyckats med att lösa/ upplösa oedipuskomplexet, det vill säga ej lyckats med att internalisera ett förbud mot föräldrincest och misslyckats med identifikations- och sorgeprocessen. Flickan var tvungen att förneka sin sexualitet och istället spelas den ut i vuxen ålder genom kroppen på olika sätt. Denna psykiska konflikt uttrycks symboliskt i somatiska symtom av de mest varierande slag, såsom konversionshysteri eller ångesthysteri.

Detta kulturbundna diagnostiska fenomen, med dess olika symtom såsom förlamning, tics, hosta, smågråt, andningssvårigheter och hallucinationer, diagnostiserades som hysteria av Freud men försvann som klinisk diagnos under första världskriget när soldaterna började lida av dessa ovanliga symtom. I och med feministrörelsen i slutet av 70-talet och början på 80-talet kom Doras fall av hysteri att betraktas som en feministisk protest. (Mitchell, 2000) Några menade att Doras sjukdom var ett otillfredsställande alternativ till politisk protest och Maria Ramas kallade Dora för den negativa rebellen. Andra menade att hysterin var det enda medel som stod till buds för att motverka patriarkatets förtryck. I den feministiska analysen av Freuds fall-

beskrivning ser Dora sig själv som offret när det gäller utväxling av kvinnor. Hennes far förbereder henne för att upprätthålla intresset för Herr K för att vidmakthålla sin egen utomäktenskapliga förbindelse. Mitchell kallar detta den "dubbla hysterin", synen på kvinnan i kulturen och synen på kvinnan i familjen. Mitchell kommenterar vidare att Dora även ville vara i sin brors position, imitera sin bror och att detta uttrycker en könsrollsaspekt, Doras avund på sin bror.

Mitchell menar vidare att oedipuskomplexet, det vertikala, måste utökas till ett familjekomplex, det laterala, där syskonen likt Antigone i Oedipusmyten ges betydelse.

Mitchells slutsats är att det är viktigt att uppmärksamma syskonen. Hysterikan känner sig utsluten, förskjuten och ickeexisterande för andra. Dora försöker hitta en plats för sig själv, vilket i sekelskifteskulturen blir i kroppen via diagnosen hysteri.

Hysteridiagnosen på väg tillbaka?

Mitchell skriver vidare att diagnosen hysteri är en samlingsbeteckning, så hysteri kan finnas under andra namn såsom exempelvis trauma, panikattacker, anorexia, fibromyalgi, multipel personlighet. Sedan 50-talet existerar inte längre diagnosen hysteri i DSM-III, utan har ersatts av histrionisk personlighetsstörning (HPD). På 1980-talet karaktäriserades HPD som överdriven, omätligt emotionell och uppmärksamhetssökande. H:et står för histrionisk det vill säga skådespel, teater och hysterisk står för upphetsning, nyfikenhet. I DSM-IV från 1994 beskrivs histrionisk personlighetsstörning som ett genomgående mönster av överdriven emotionalitet och strävan efter uppmärksamhet. Störningen tar sig bland annat följande uttryck: känner sig illa till mods i situationer där personen ej är i centrum; samspelet med andra präglas ofta av ett inadekvat sexuellt förföriskt eller provocerande beteende; ter sig dramatiserande, teatralisk och överdrivet känslomässig; lättpåverkad av andra eller av situationer; uppfattar relationer som mer intima än vad som verkligen är fallet; använder sig genomgående av sitt yttre för att dra uppmärksamheten till sig! Så diagnosen hysteri kanske är på väg tillbaka, men i annan skepnad?

Överordning/underordning – övervåld: "his story"

Även i Freuds andra fallbeskrivningar av kvinnliga patienter från sekelskiftet, till exempel fallen Katarina och Rosalie, ser vi fenomen som handlar om att könsmaktsordningen (Bertling, 2004) upprepas, som i Dorafallet. Antingen rör det sig om ett eller annat slags övervåld från faderns sida eller till en vän till fadern som i Doras fall. Det handlar om ett möte, där den ena parten genom sin ställning är överordnad och utnyttjar detta för eget gagn och njutning, till exempel vuxen i förhållande till barn, man i förhållande till kvinna i ett patriarkalt och falloscentrerat samhälle (Matthis, 1997). I Oidipusmyten finns nämligen en motsättning som förtigs. Oidipusmyten handlar främst om sonen och fadern och sonens uppgörelse med fadern – kampen mellan olika generationer av samma kön. Det blir så gott som helt och hållet en manlig historia, "his story". Vart tar relationen mellan fadern och dottern vägen? Var finns myten för kvinnan? Varför har den delen av Oidipusmyten kommit i skymundan som handlar om Antigone? Dottern som trotsar Kungens, faderns lag och gör det hon måste göra, "det realas etik, begärets etik" enligt Lacan (Sjöholm, 2002). När Oidipus dödar står kvinnan, systemen, för etiken att begrava sin bror på ett hederligt sätt. Den oidipala teorin kommer alltså att basera sig på sonens HISTORIA, och inte på dotterns historia, "her story".

Från monofallos till duefallos

I dagsläget förefaller den oidipala könsordningen dominera vår psykiska realitet, men den falloscentrerade världsbilden tenderar att inte längre kvarstå som den organiserande principen i dagens postmoderna samhälle. Istället framträder alltmer könsspecifika skillnader/olikheter och genuskillnader som den kommande organiserande principen (Mitchell, 2000). Denna princip bygger på två olika kön och subjekt i kulturen (Irigaray, 2000). Monofallosprincipen (Chassequet-Smirgel, 1991) blir ej vägledande utan duefallos-principen som Chassequet-Smirgel också förefaller tolka som den dubbla principen. Enligt vår tolkning den penetrerande kraften versus den centrerande kraften.

Från hysteri till moderskap

Jessica Benjamin (1995) ställer vidare följande utmanande fråga: Vad är det som gör att föreställningen om den omnipotenta modern, främst inom den engelska objektrelationsteorin, har vuxit sig stark i kulturen idag?

En av flera anledningar kan vara framväxten av objektrelationsteorin. I och med hysteridiagnosens försvinnande flyttades fokus från hysteri till moderskapet som ett uttryck för det kulturellt betingade ordet feminin enligt Mitchell. Benjamin fortsätter: "Genom ett dubbelt perspektiv, för att fånga det psykiska livets dubbelhet betonas både fantasin om moderns omnipotens och förmågan att erkänna modern som ett annat subjekt. Spänningen/utrymmet mellan förmågan att erkänna modern som ett annat subjekt och fantasin om moderns omnipotens hänger ihop med denna dubbelhet". Sammanbrott i spänningen förhindrar erkännandet av ett annat subjekt. Detta likställande av symbol och det ursprungliga objektet innebär att distinktionen mellan verklighet och fantasi kollapsar. Allt som är ont och skrämmande projiceras på den andre och all ångest ses som resultatet av yttre attack. Erkännandeprocessen, att se den andre som ett helt subjekt, bryter i viss mån sönder de projektiva processerna och modifierar omnipotensen. Benjamin betonar vidare att modern hjälper sitt barn att närma sig den betydelsefulla insikten att modern är en självständig person, ett subjekt. Genom detta uppmuntras även barnets förmåga att börja tänka själv, enligt Julia Kristeva (1995), fransk kulturfeminist och psykoanalytiker.

Kvinnan som subjekt

Vad är det då som täpper till det intersubjektiva utrymme vars symboliska processer, det vill säga fantasier, kan sättas mot omnipotensen? Är Oidipusmyten ett exempel på symboliskt likställande? Frågan har hittills inte varit något problem för den psykoanalytiska teorin, som inte försökt begreppsliggöra några alternativ till de komplementära subjekt/objektrelationerna. Fadern har givits rollen att föra barnet till verkligheten genom skapandet av ett triangulärt fält. Betrakta istället representationen av

det tredje området, fortsätter Benjamin, som en effekt som genereras av ett symboliskt rum inom en social och differentierad moderlig dyad, där modern som subjekt via sitt begär, sina intressen och föreställningar om sin egen fader, barnets fader och sig själv öppnar upp för det tredje området (-Green, 2000). Kanske, paradoxalt nog, är detta det tredje området, där möjlighet ges för det begärande barnet att ta sig an två dyader direkt, en med modern och en med fadern?

Så för att återupptäcka kvinnan som subjekt, måste vi erkänna den klyvning hon varit föremål för genom historien, där till exempel Freuds benämning av kvinnan som "den mörka kontinenten" blivit en symbol för det mörka, mystiska hos kvinnan, det som för Freud var omöjligt att analysera. Jessica Benjamin menar att mannens ångest och rädsla för sitt inre projiceras på kvinnan i den falloscentrerade världsordningen, där komplementaritet råder, det vill säga klyvning. Kvinnan, vars förmåga till introjektiva mekanismer enligt Melanie Klein (1975/1993) är starkare än mannens, blir hårbärare för mannens projektioner av ångest, rädsla, beroende, passivitet och aggressioner. I detta läge fyller kvinnan den funktionen i en monofallisk kultur och i den klassiska psykoanalytiska teorin exkluderas kvinnan som ett sexuellt kvinnligt unikt subjekt, som äger något eget. Så vi måste återupprätta oss själva förhoppningsvis tillsammans med männen, så att Freuds definition av feminin i *Female Sexuality* från 1931 inte blir rådande, där han skriver att kvinnans primära begär är längtan att äga en penis. Idag definieras kvinnans begär och kvinnlighet annorlunda. Så finns det någon öppning för kvinnan som subjekt i denna sorgliga berättelse utifrån den historiska, samhällliga och kulturella kontexten och den psykoanalytiska diskursen? Finns öppningen för det uteslutna i terapirummet via erkännandeprocessen och återupprättande av den kvinnliga fallosymbolen, kvinnokraften? □

Referenser

- Benjamin, J. (1995) *Like subjects, love objects: Essays on recognition and sexual difference*. New York, London: Yale University Press.
- Benjamin, J. (1999) Den omnipotenta modern. *Divan*, 1-2, 8-25
- Benjamin, J. (1998) *Shadow of the other, intersubjectivity and gender in psychoanalysis*. New York: Routledge.
- Bertling, U. (2004) Psykisk ohälsa hos narkotikamissbrukare – vårdutnyttjande och könsskillnader. *Insikten*, 3, 38-44
- Chassequet-Smirgel, J. (1991) *De två träden i trädgården*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Chodorow, N. J. (1978) *The reproduction of mothering: the psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley University of California Press.
- Chodorow, N. J. (1994) *Femininities, Masculinities, Sexualities, Freud and Beyond*. London: Free Association Books
- Franzén, C. (1995) *Att översätta känslan – Julia Kristeva*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Freud, S. (1905/2000) *Fallstudier*. Vol. VI. Stockholm: Natur och Kultur
- Freud, S. (1925/1998) *Sexualiteten*. Vol. V. Stockholm: Natur och Kultur.
- Freud, S. (1931/1998) *Sexualiteten*. Vol. V. Stockholm: Natur och Kultur.
- Green, A. (2000) *At the squiggle foundation*. (Ed) J. Abram. London & New York: Karnac Books
- Horney, K. (1926/1968) *Kvinnans psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Irigaray, L. (1985) *Speculum of the other woman*. New York: Cornell University Press.
- Irigaray, L. (2000) *Why Different? A Culture of Two Subjects*. New York: Columbia University.
- Johannisson, K. (1998) *Den mörka kontinenten – kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Klein, M. (1975/1993) *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Urval av Ludvig Igra och Lars Sjögren. Stockholm: Natur och Kultur.
- Langer, M. (1989) *From Vienna to Managua, journey of a psychoanalyst*. London: Free Association Book
- Matthis, I. (Ed) (2004) *Dialogues on sexuality, gender and psychoanalysis*. London: Karnac Books.
- Matthis, I. (1997) *Den tänkande kroppen – studier i det hysteriska symptomet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mitchell, J. (2000) *Mad men and medusas, reclaiming hysteria and the effects of sibling relations on the human condition*. London: Penguin Books.
- Moi, T. (1981) Representation of patriarchy: sexuality and epistemology in Freud's Dora. *Feminist Review*, 9, 60-74.
- Ramas, M. (1985) *In Dora's case, Freud – Hysteria – Feminism*. (Eds) Bernheimer & Kahane. New York: Columbia University Press.
- Sjöholm, C. (2002) Familjepolitik. Butler, Lacan och Antigonekomplexet. *Divan*, 1-2, 54-67.
- Smith, J.C & Ferstman, C.J (1996) *The castration of Oedipus – feminism, psychoanalysis and the will to power*. New York University Press.